

RODE/RHODE.
PROPOSTA DE TRANSCRIPCIÓ DEL TOPÒNIM DE LA
COLÒNIA GREGA DE ΡΟΔΗ
(ROSES, ALT EMPORDÀ, GIRONA)

XAVIER AQUILUÉ
Centre Iberia Graeca-Museu d'Arqueologia de Catalunya
EUSEBI AYENSA
Acadèmia d'Atenes

RESUM

L'objectiu d'aquest article és proposar una nova transcripció del topònim de la petita colònia grega de *Rhode/Rode*, situada al nord del golf de Roses, que ens és força menys coneguda que la d'*Emporion* (Empúries), que tanca aquest golf pel sud. Si bé ha quedat totalment descartat el seu possible origen rodi i ja ningú dubta que fou fundada per colonitzadors foceu-massaliotes, l'escassetat de restes arqueològiques és un gran inconvenient a l'hora d'aprofundir en un major coneixement d'aquesta petitíssima ciutat (πολίχνιον en grec), la vida de la qual s'estroncà amb l'arribada dels romans. Tot i això, el seu nom ha estat transcrit de manera gairebé unànime com a *Rhode*, a partir de la versió llatina d'aquest nom. Aquest mot en grec, però, derivat de la paraula ῥόδον (rosa), prové d'un grup consonàntic indoeuropeu *sr*, en el qual la pèrdua de la digamma inicial (ϕ) acabà donant en grec un esperit suau, que, com a tal, indica una manca d'aspiració inicial. No té cap sentit, doncs, seguir transcrivint el nom d'aquesta colònia grega com a *Rhode*, del tot estrany al català i al castellà, i sí, en canvi, com a *Rode*, com proposem nosaltres en aquest article.

PARAULES CLAU: *Rode*, arqueologia, lingüística, colonització grega.

RODE/RHODE. PROPOSAL OF TRANSCRIPTION OF THE TOPONYM OF THE GREEK COLONY ΡΟΔΗ (ROSES, EMPORDÀ, GIRONA)

ABSTRACT

This article intends to propose a new transcription for the toponym of the small Greek colony of *Rhode/Rode*, placed in the north of the gulf of Roses, which is quite less known than *Emporion* (Empúries), that closes this gulf from the south. Although nowadays her possible relationship with the island of Rhodes has been totally rejected and almost nobody doubts that it was founded by phocaeen-massaliotes settlers, the shortage of archaeological remains is a great setback for a better understanding of this very small city (πολίχνιον in Greek), whose life stanchied with the arrival of the Romans. Despite this, its name has been transcribed almost unanimously as *Rhode*, from the Latin version of this name. However, this word in Greek – derived from the word ῥόδον (rose)– comes from an Indo-European consonantal group *sr*, in which the loss of the initial digamma (ϕ) produced in Greek a sooth breathing that indicates a lack of initial aspiration. It doesn't make any sense, then, to transcribe the name of this Greek colony as *Rhode*, entirely odd to the Catalan and the Spanish Language. Instead, we suggest *Rode*. In this article that is our proposal.

KEYWORDS: *Rode*, Archaeology, Linguistics, Greek colonisation.

La presència grega a Catalunya està unida indissolublement a la colònia d'Empúries / Ἐμπορίου (l'Escala, Alt Empordà, Girona), i no són pocs els manuals i llibres de text que ometen completament la ciutat de Roses / Ῥόδη (Roses, Alt Empordà, Girona) o que li dediquen, en el millor dels casos, unes escasses línies. Aquest fet ha estat motivat per diverses raons, entre elles les minses restes arquitectòniques de *Rode* trobades fins al moment en comparació a les d'*Emporion*, el descobriment més tardà de la seva precisa ubicació dins de la Ciutadella de Roses, la manca d'excavacions en extensió fins ben entrat el segle XX i la seva vida com a ciutat molt més limitada en el temps que la d'*Emporion*, amb un marc cronològic que abraça des d'inicis del segle IV a. C. fins a inicis del segle II a. C. Fins al moment no s'han trobat a Roses evidències arqueològiques que permetin confirmar una ocupació anterior a finals del segle V a. C. - inicis del segle IV a. C., dos segles després de la fundació foceo-massaliota d'*Emporion* (Figura 1). Els sectors més ben coneguts són els corresponents al turó de Santa Maria, amb estructures d'habitació i del recinte defensiu primigeni (segles IV-II a. C.) i al turó de l'Escorxador, on es localitza l'anomenat "barri hel·lenístic" (Figura 2), un nou sector urbà de traçat hipodàmic, construït a la primera meitat del segle III a. C. i que va estar ocupat fins a inicis del segle II a. C. (Figura 3), així com unes restes que s'han identificat com un moll d'època hel·lenística.¹

No hi ha cap dubte que l'època de major esplendor de la ciutat va ser el segle III a. C., al qual pertanyen gran part de les estructures urbanes conegudes, la producció de vaixelles de ceràmica de vernís negre de l'anomenat "taller de Roses"² i el funcionament de la seca local amb emissions de monedes de plata i bronze de gran qualitat.³ El final de la ciutat, o d'allò que en quedava, cal posar-lo en relació amb els fets bèl·lics dels primers anys de la conquesta romana d'*Hispania*. Un cop finalitzada la Segona Guerra Púnica i realitzada l'any 197 a. C. la divisió administrativa provincial d'*Hispania*, les tribus ibèriques es

¹ Per sort, les restes arqueològiques del jaciment de Roses han estat en els darrers anys objecte de diversos treballs d'investigació que han permès evidenciar la seva importància històrica. Convé esmentar els d'A. Martín, F. J. Nieto i J. Mª Nolla (1979), F. J. Nieto (1993), D. Vivó (1996: 81-117), J. Mª Nolla (1997: 107-146), Ll. Buscató (1999) i especialment la monografia d'A. Mª Puig i A. Martín (2006), que presenta un estat actual del coneixement arqueològic de la ciutat grega de *Rode* i que recull tota la bibliografia anterior.

² Un primer estudi en profunditat dels tallers de ceràmica de vernís negre de Roses va ser realitzat per E. Sanmartí-Grego (1978: 505-588). Una nova i actualitzada proposta tipològica d'aquests tallers ha estat duta a terme per A. Mª Puig (2006: 295-559), que recull, a més a més, les produccions de ceràmica comuna i de cuina.

³ Les monedes de *Rode*, de plata i bronze, han estat ben estudiades, des de les primeres classificacions de C. Pujol i Camps (1878), per A. M. de Guadán (1968-1970) i L. Villaronga (2000, amb bibliografia anterior). Una anàlisi actualitzada de la seca monetal ha estat realitzada per M. Campo (2006: 575-583).

revolten contra Roma i l'any 195 a. C. els romans inicien la repressió de la revolta amb l'enviament d'un contingent militar sota les ordres del cònsol romà Marc Porci Cató, que va desembarcar al port grec d'*Emporion*. Segons Titus Livi, en aquell moment *Rode* estava ocupada per una guarnició d'indígenes que va ser neutralitzada, i hem de pensar que, en conseqüència, *Rode* va perdre la seva independència i va quedar sotmesa a Empúries, aliada dels romans.⁴ De fet, no hi ha de moment cap evidència de l'existència a Roses d'un nucli urbà en època tardo-republicana ni alto-imperial. Les troballes ceràmiques, però, indiquen que el sector de la Ciutadella va tenir alguna mena d'ocupació al llarg d'aquests segles i que al darrer quart del segle II d. C. es construeix una sèrie d'edificacions i un petit conjunt termal a la zona del turó de l'Escorxador, edificacions que han estat relacionades amb una vil·la edificada al costat de l'antiga línia de costa.⁵ A l'antiguitat tardana hi ha proves arqueològiques d'una ocupació estable en la zona de la Ciutadella. Al sector del turó de l'Escorxador es construeix una factoria de salaons a la primera meitat del segle IV sobre les estructures del conjunt termal de la vil·la alto-imperial, factoria que resta abandonada a la segona meitat del segle VI i queda coberta per una sèrie d'enterraments d'època visigòtica. Al sector del turó de Santa Maria s'ha constatat una ocupació estable d'hàbitat des del segle V fins a inicis del segle VII, moment en el qual també la zona esdevé una necròpolis.⁶ I no cal oblidar l'existència en època visigòtica de l'important *castrum* del Puig de les Muralles de Puig Rom, ubicat en un lloc estratègic a poca distància de l'assentament de la Ciutadella, amb una cronologia d'ocupació des d'inicis del segle VII fins a inicis del segle VIII.⁷

Els textos antics són poc generosos amb Roses i allò que ens diuen ha estat objecte d'interpretacions controvertides i diverses.⁸ Entre ells, la famosa frase

⁴ «Inde Rhodam ventum, et praesidium hispanorum, quod in castello erat, vi deiectum. Ab Rhoda secundo vento Emporia perventum. Ibi copiae omnes praeter socios navales in terram expositae» (*Ab Urbe condita*, XXXIV, 8, 4).

⁵ Per als materials i les estructures alto-imperials d'aquest sector de la Ciutadella cal consultar el llibre de F. J. Nieto (1993: 176-186), i per a la seva interpretació com les restes d'una vil·la marítima, el treball sobre els conjunts termals romans a les comarques gironines de D. Vivó *et alii* (2006: 85-88).

⁶ Unes anotacions preliminars sobre aquestes estructures dels segles V-VI i sobre els materials ceràmics de la seva fase d'abandonament del segle VII han estat publicades per A. Mª Puig (1998: 171-192).

⁷ Per al *castrum* del Puig de les Muralles de Puig Rom es imprescindible consultar el treball de P. de Palol (2004), amb tota la bibliografia anterior.

⁸ Hom pot llegir tots els textos al·lusius a *Rhode/Rode* en la seva llengua grega o llatina original i en una traducció castellana, així com uns interessants comentaris de cadascun d'ells, en el treball de Mª J. Pena (2006: 41-52). A més, el text més extens que dedica Estrabó a Roses i

d'Estrabó que es refereix a *Rode* com a *πολίχνιον Ἐμποριτῶν*, és a dir, una petitíssima ciutat que es trobava sota el control polític emporità.⁹ Sobre el seu llunyà origen rodi –abans d'entrar en l'òrbita focéo-massaliota– del qual ens parla Estrabó (un origen que, segons aquest historiador, seria anterior a l'establiment de les olimpíades, és a dir, al segle VIII a. C. [«πρὸ τῆς Ὀλυμπικῆς θέσεως»]), no tenim cap resta arqueològica que l'avalii, com ja s'ha comentat anteriorment. Així, la imprecisa i tardana referència del mateix Estrabó a unes suposades «llargues travessies [dels rodís] molt lluny de la seva pàtria, fins a Ibèria [“πόρρω τῆς οἰκείας (...) καὶ μέχρι Ἰβηρίας”]», amb la no menys imprecisa intenció de «socórrer-hi els seus homes» [«ἐπὶ σωτηρία τῶν ἀνθρώπων»] (XIV, 2, 10), sembla més aviat, en opinió d'Adolfo J. Domínguez, una invenció tardana dels mateixos habitants d'aquesta colònia grega per singularitzar-se i afirmar el seu desig d'autonomia política i comercial davant de la seva poderosa veïna del sud (Empúries), en uns moments en què precisament la gran illa grega de la qual pretenien ser fills s'estava prefigurant com una potència naval de primer ordre dins del bigarrat món hel·lenístic.¹⁰ Per altra banda, les monedes encunyades a la ciutat donen una prova inequívoca que, en el moment de funcionament de la seca que coincideix amb la seva *akmé* en el segle III a. C. (Figura 4), els seus habitants parlaven el mateix dialecte jònic –heretat dels seus avantpassats foceus-massaliotes– que els seus germans emporitans.¹¹ En aquest article, que oferim en merescut homenatge al Prof.

Empúries (*Geografia*, III, 4, 8-9) ha estat recentment traduït al català i comentat per E. Ayensa (2014: 201-203).

⁹ ESTRABÓ, *Geografia*, III, 4, 8-9 i XIV, 2, 10. Cal recordar aquí que, tal com recull A. Bailly en el seu *Dictionnaire Grec-Français* (1950: 1588), obra clàssica i de referència en lexicografia grega antiga, «πολίχνιον» és un diminutiu de la paraula «πολίχνη», que, per la seva banda, ho és també de «πόλις». Així doncs, el fet de ser designada amb aquest nom la colònia de *Rode* dóna entenent que ens trobem davant d'una ciutat d'una extensió realment molt reduïda.

¹⁰ En opinió de Domínguez Monedero (1990: 13-25), a més, la coincidència entre els noms de *Rode* (Ρόδη) i *Rodos* (Ρόδος), que facilità aquesta suposada filiació genètica, es deu possiblement a la pura casualitat, ja que és molt probable que, com està testimoniada en altres topònims grecs de la costa mediterrània peninsular, els navegants grecs haguessin pogut sentir de boca dels habitants de la regió algun mot que identifiqués aquell lloc –o que ells pensessin que l'identificava– i que els evocava el mot grec «ρόδον» (rosa), per la qual cosa acabarien donant aquest nom a la colònia que acabaven de fundar (p. 21).

¹¹ En efecte, la inscripció de la dracma de Roses (ΡΟΔΗΤΩΝ) exclou completament un origen rodita de la ciutat, ja que, com és prou sabut, el dialecte dòric parlat en aquesta gran illa grega exigiria l'ús d'una *α* llarga enlloc de la *η* jònica (és a dir, ΡΟΔΑΤΩΝ). Com ha demostrat Rosa-Araceli Santiago, ni la llegenda monetar utilitzada per la seca de *Rode* ni les escasses restes epigràfiques recuperades permeten confirmar cap vestigi de l'ús del dialecte rodi a la ciutat (Santiago 1994: 51-64; ídem 2006: 593-597). Aprofitem l'avinentsa per agrair a la professora Santiago el seu amable assessorament a l'hora de redactar aquesta nota. A més, la imprecisió de les paraules d'Estrabó a l'hora de sostenir aquest suposat origen rodi (τινὲς δὲ κτίσμα Ῥοδίων

Marc Mayer, el qual ha estat un mestre en molts aspectes per a nosaltres, ens proposem abordar una altra petita controvèrsia entorn d'aquesta ciutat, la de la transcripció del seu nom en català, que presenta, segons els autors, les formes *Rhode* o *Rode*, amb una preferència generalitzada per la primera d'aquestes dues formes.¹²

SOBRE LA UTILITZACIÓ DEL TOPÒNIM RHODE O RODE

El desconeixement arqueològic de la situació de *Rode* dins del terme municipal de Roses es manté fins inicis del segle XX. No serà fins a les primeres excavacions realitzades per la Junta de Museus de Barcelona a la Ciutadella de Roses l'any 1916, per part de Pere Bosch Gimpera, i el 1917, per part de Joaquim Folch i Torres, quan es té la certesa de la seva localització, certesa que va ser confirmada arran de les intervencions realitzades entre els anys 1934 i 1938 per Ferran Cufí i Francesc Riuró i les excavacions dutes a terme ja amb posterioritat a la Guerra civil espanyola.¹³

Anteriorment, la seva existència només estava documentada per les referències escrites de les fonts clàssiques i per les troballes de les seves monedes, documentació suficient perquè la ciutat aparegués esmentada en diferents publicacions erudites de caire històric des del segle XVI. Així, el cardenal i bisbe gironí Joan Margarit (1422-1484) en la seva obra *Paralipomenon Hispaniae libri decem*, editada l'any 1545, fa esment de la ciutat grega de *Rode* com a una fundació dels rodís («que quodam Rhoda dicebatur a Rhodis condita»), de la qual quedaven molt poques restes visibles («eiusque pauca

φασί [alguns –sense precisar qui ni quan– diuen que és una fundació ròdia]), unida al caràcter tardà de la seva *Geografia* i a la manca de rigor científic habitual de la historiografia antiga (que no hem d'oblidar que era un gènere literari que tenia com a principal objectiu entretenir els seus lectors o oïdors i que barrejava informacions de diferents períodes històrics), tot això, doncs, treu més força a aquest suposat origen rodi de la colònia alt-empordanesa.

¹² Tot i que aquesta qüestió depassa els límits del nostre estudi, creiem que convé insistir en la desvinculació del topònim *Rode* (i de les seves variants *Rhode* i *Rodes*) del cenobi alt-empordanès de Sant Pere de Roda, ja que, com ha demostrat recentment en un documentat article Narcís Garolera (2017: 78-98), res té a veure el nom d'aquest monestir benedictí amb la ciutat de Roses o amb l'illa de Rodes (la seva suposada –i falsa– metròpoli fundadora), sinó amb la serra de Roda, on està ubicat. Recentment, Eduard Riu-Barrera ha rebutat les tesis de Garolera en un article monogràfic (2017: 76-90), vinculant novament el nom d'aquest monestir no ja a la serra de Roda (com feia Garolera i, abans que ell, Joan Coromines) sinó a la –més que improbable– fundació ròdia de la colònia de *Rode*, amb unes tesis que disten molt de poder ser admeses sense discussió.

¹³ Per a la història de les investigacions arqueològiques de Roses es pot consultar el treball d'A. Martín (2006: 11-20). També són d'interès els estudis de Ll. Buscató i Ll. Pons (2001: 483-491), i novament el de Ll. Buscató (2002: 11-37).

admodum vestigia manent»¹⁴. A l'obra de Margarit, escrita en llatí, el topònim de la ciutat apareix sempre com a *Rhoda*. Posteriorment, Florian de Ocampo, en el seu llibre *Coronica General de España*, de l'any 1543, parla de la fundació de la ciutat per part dels grecs de l'illa de Rodes en un lloc pròxim al monestir de Sant Pere de Roda, i del nom que se li assignà, que fou el de *Rodope*.¹⁵ També cita el nom de *Rodope* Jeroni Pujades en la seva *Coronica Universal del Principat de Cathalunya* de l'any 1609, ubicant les restes de l'antiga ciutat grega sota el Castell de Brufraganya.¹⁶ Altres autors, com l'escalenc Josep Maranjas de Marimon en el seu llibre *Compendio histórico, resumen y descripción de la antiquísima ciudad de Empurias*, editat l'any 1803, fan servir el nom de *Rodas* per referir-se a la colònia grega de *Rode*.¹⁷ Per la seva banda, Jaubert de Passa, en el seu estudi *Recherches historiques et géographiques sur la montagne de Roses et le Cap de Creus*, publicat l'any 1833, emprà el topònim *Rhodes* per referir-se a la *Rode* grega, assenyalant que alguns autors l'anomenen també *Rodope*, *Rodas* o *Rhode*.¹⁸ J. Pella i Forgas, en la seva famosa *Historia del Ampurdán*, de l'any 1883, utilitza sempre el nom de *Rhoda*¹⁹, tot i que serà a partir de la segona meitat del segle XIX quan el topònim de *Rhode* va prenent força.²⁰ La transcripció de *Rhode* es generalitza a les publicacions arqueològiques de tot el segle XX i també a les editades en el present segle XXI (Figura 5).²¹

¹⁴ Tal i com assenyala Ll. Buscató (2011: 23), no podem precisar amb certesa quines eren les restes esmentades pel cardenal Margarit i la seva concreta ubicació.

¹⁵ «pusienrole nombre Rodope, por ser naturales de Rodas aquellos que primero lo cimentaron, al cual hoy en día corrompiendo su vocablo llamamos Roses, puerto bien conocido en la tierra de Catalunya» (Capítulo IV, 247).

¹⁶ «Al qual ells anomenaren Rodope, y apres trastocat lo vocable se digue Roses. Pero es de advertit. Que aquella antiga Roses era en la Val del Peni, baix lo castell de Brufraganya, los vestigis del qual vuy encara estan en peu» (llibre segon, 17).

¹⁷ «Desembarcó en Port-vendres, dirigióse al asedio de Rodas (ciudad famosa en aquel tiempo, edificada á la cumbre del monte ácia tremontana de Rosas), y de Rodas pasó Catón á Empurias...» (57-58).

¹⁸ En aquest treball, publicat en francès a les *Nouvelles Annales des Voyages et des Sciences Geographiques*, tome 57, Paris, 1833, 129-235, Jaubert de Passa fa servir sempre el topònim *Rhodes*, amb "h" i en plural per referir-se a la colònia grega de Roses (143, 146 ó 148).

¹⁹ Per exemple, escriu: «Parece que al doblar este cabo se encontraba la ciudadela emporitana llamada Rhoda, que tal vez no sea Rosas como se cree generalmente porque es muy de notar que en Rosas no salió jamás a la faz de la tierra ni el más pequeño cacho de antigua alfarería...» (Pella i Forgas 1883: 209).

²⁰ Així, per exemple, a la monografia numismàtica sobre les monedes d'Empúries i Roses de C. Pujol i Camps (1878) o al treball sobre *Emporion* de J. Botet i Sisó (1879), on apareix de forma generalitzada el topònim *Rhode*.

²¹ És innecessari, per la seva extensió, relacionar les nombroses publicacions en les quals apareix el nom de *Rhode* des de principis del segle XX. Recordem únicament el seu ús en les traduccions i comentaris dels textos clàssics d'A. Schulten (1922-1935), A. García Bellido (1945) o M. Almagro (1951), i la seva acceptació per part de P. Bosch Gimpera (1945) o pels arqueòlegs J.

UNA ULLADA A LA FONÈTICA GREGA: DEBAT I PROPOSTA

A diferència d'altres consonants gregues, la líquida ϱ (inicial de Ῥόδη) es manté estable en totes les seves posicions, malgrat que no són estranys els fenòmens d'assimilació per evitar el contacte de dues síl·labes amb la mateixa consonant líquida (ναύκληρος enloc de ναύκραρος) o de desenvolupament d'una vocal protètica en posició inicial (ἀρηγών [*rājā* en sànscrit] o ἐρέπτομαι [*rapio* en llatí]), degut a la debilitat articulatòria pròpia del consonantisme grec.²²

Pel que fa a la seva pronunciació, segons Dionís d'Halicarnàs (segle I a. C.), la ϱ no té res de gutural ni de velar i es pronuncia fent vibrar la punta de la llengua en la regió del paladar immediatament anterior a les dents, sense el mínim deix d'aspiració, malgrat l'esperit aspre que sempre l'acompanya en posició inicial i de l'origen del qual ens ocuparem tot seguit («τὸ δὲ Ρ [ἐκφωνεῖται] τῆς γλώσσης ἄκρας ἀπορραπιζούσης τὸ πνεῦμα καὶ πρὸς τὸν οὐρανὸν ἐγγύς τῶν ὀδόντων ἀντισταμένης», *De comp. verb.* 79 r.).

Des del punt de vista de la història de la llengua grega, entre els lingüistes és comuna l'opinió que la ϱ en posició inicial prové de dos grups consonàntics diferents, un grup *sr* (silbant + ϱ) i un altre *wr* (digamma + ϱ).²³ El sànscrit i l'anglès antic han conservat el grup *sr* intacte (així *snavati* o *stream*), mentre que en grec la silbant ha desaparegut deixant un esperit aspre (ῥέω), que cal interpretar, almenys en origen, com una aspiració de la ϱ inicial (per altra banda, està plenament testimoniada l'esperit aspre en grec de resultes de la caiguda d'una *s* inicial: ἐπτά del grec davant de *septem* del llatí).

En el grup consonàntic *wr*, en canvi, la pèrdua de la digamma (Ϝ) dóna com a resultat un esperit suau, que cal interpretar com una manca d'aspiració pròpiament dita. Aquest és el cas, per exemple, de οἶδα del grec davant de *veda* del sànscrit i de *wit* de l'anglès antic. Només en micènic (en el primer mil·lenni abans de Crist) i, ja en època històrica, en dialecte eoli, manté certa estabilitat aquest grup *wr* en posició inicial (així, *wi-ri-za* per ῥίζα o *wa-ri-no* per ῥίνος, en micènic, i βράδων per ῥάδων o βραδινός per ῥαδινός, en eoli [la darrera forma

Maluquer de Motes, M. Oliva, P. de Palol, Ll. Pericot, F. Riuró i M. Tarradell al número 31 de la *Revista de Girona* (1965), dedicat monogràficament a l'antiga *Rode*. El seu ús ha estat constant en els diferents treballs i estudis que s'han publicat en els darrers anys, entre els quals destaquem els d'E. Sanmartí-Grego (1978), E. Ripoll (1983), Ll. Buscató (1999), L. Villaronga (2000) i A. Mª Puig i A. Martín (2006).

²² En aquest sentit, Fleury (1969: 30).

²³ Vegeu, per exemple, Sidney (1987: 43).

documentada en Safo]).²⁴ El grup consonàntic *wr*, doncs, és el que trobem en el topònim de la colònia grega de Ῥόδη, que prové del nom comú ῤόδον (rosa) (< *w(r)do-), forma tal vegada procedent d'un antic préstec oriental però testimoniada ja en micènic, cf. adj. *wodowe* < ῤοδοϕε ("de color de rosa"), *wo-di-je-ja* < ῤοδίεια, antropònim femení ("jardí de roses"), etc. En algun moment, però, l'esperit aspre de la ϝ (ῶ) es generalitzà també per aquelles paraules (com Ῥόδη) que, en provenir aquesta consonant d'un grup *wr*, haurien d'haver mantingut l'esperit suau (ῶ), prova inequívoca de la seva pronunciació no aspirada en tots els dialectes grecs, inclòs, naturalment, el jònic (el que parlaren els habitants de *Rode*), que ni tan sols conegué les solucions del micènic i de l'eoli per aquest grup consonàntic (*wr* [indoeuropeu] > *vr* [micènic] i *βρ* [eoli arcaic]).

En resum, per tant, podem assegurar que, en cap moment de la història grega, la ϝ inicial de la paraula Ῥόδη presentà una pronunciació aspirada que justifiqui, en la seva transcripció, l'ús de la *h* intercalada, tan estranya al català i al castellà i que ha de ser considerada com un calc de la transcripció llatina d'aquest nom, atès que en llatí la ϝ sempre es transcriu com a *rh* en virtut de l'esperit aspre que aquesta porta, però que, com hem dit, només en alguns casos –entre els quals no s'inclou el del mot que ara ens ocupa– permet suposar que, en èpoques molt pretèrites, es pronunciava amb una aspiració inicial. Hem de tenir en compte, a més, que la ciutat de *Rode* és clarament una fundació grega, la vida de la qual com a nucli urbà ha desaparegut ja a inicis del segle II a. C., per la qual cosa no pot ser considerada una ciutat romana com la resta de ciutats que van ser fundades i van estar actives a partir de l'època romano-republicana en el nord-est peninsular (*Tarraco*, *Baetulo*, *Gerunda*, *Iluro* o la mateixa *Emporion/Emporiae*), i que, per tant, el seu topònim no es va referir mai a una ciutat romana. Cal assenyalar també que, en època visigòtica, la seca que ha estat relacionada amb l'assentament de Roses i que va estar activa en els regnats de Leovigild, Recared, Viteric i Ègica encunya amb el nom de *Rodas* i que, si s'accepta la seva continuïtat emissora de monedes en època carolíngia, durant els regnats de Carlemany i Lluís el Pietós, el topònim utilitzat va ser *Rodda*.²⁵ Ambdues denominacions, tant en època visigòtica com carolíngia, com és obvi, fan servir el nom de la seca sense una «h» entre la «R» y la «o» de *Rodas/Rodda*.

Considerem, doncs, que la transcripció correcta de Ῥόδη hauria de ser *Rode* i no pas *Rhode*, tal i com apareixia ja a la publicació *Iberia Graeca. El llegat*

²⁴ Vegeu al respecte Lejeune (1987: 156-157).

²⁵ Sobre les diferents hipòtesis en relació a la identificació d'aquestes emissions monetàries visigòtiques i carolíngies de la seca de *Rodas/Rodda* amb el jaciment de Roses, hi ha una extensa bibliografia, sense que hom hagi arribat encara a unes conclusions segures. Vegeu: Botet i Sisó (1908-1911), Mateu i Llopis (1946), Balaguer (1983: 109-118, i 1999), Marot (1999: 334-338), Crusafont (2009) i Doménech (2013: 383-410).

arqueològic grec a la península Ibèrica l'any 2012, editada per el Centre Iberia Graeca amb la col·laboració de l'Institut Cervantes d'Atenes²⁶ i com, de fet, ja es recull en el recent Diccionari grec-català (d'Homer al s. II d.C.).²⁷

Figura 1.- Vista general de l'interior de la Ciutadella de Roses (Alt Empordà, Girona) on se situa l'antiga ciutat grega de *Rode*. En primer terme, les restes de la muralla grega del segle IV a. C. Al fons, a l'esquerra, l'anomenat "barri hel·lenístic" del segle III a. C. Al fons, a la dreta, les estructures de la factoria de salaons tardo-romana (fotografia: X. Aquilué).

²⁶ Vegeu els articles de X. Aquilué (2012: 46-57) i de P. P. Ripollès (2012: 74-81).

²⁷ Diccionari coordinat per J. Alberich i F. J. Cuartero (2015).

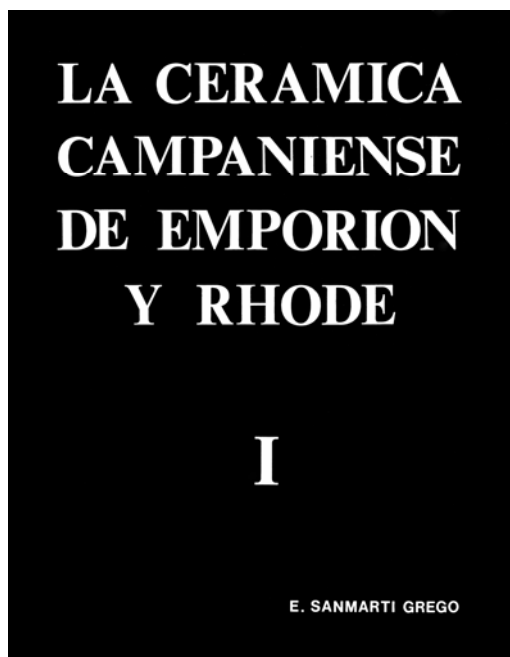
Figura 2.- Vista del sector anomenat "barri hel·lenístic" de Rode. Amb un traçat de tipus hipodàmic, aquest barri va ser construït al segle III a. C. i abandonat, com la resta de la ciutat, a principis del segle II a. C. (Arxiu: Institut Català del Patrimoni Cultural, fotografia: Globusvisió).

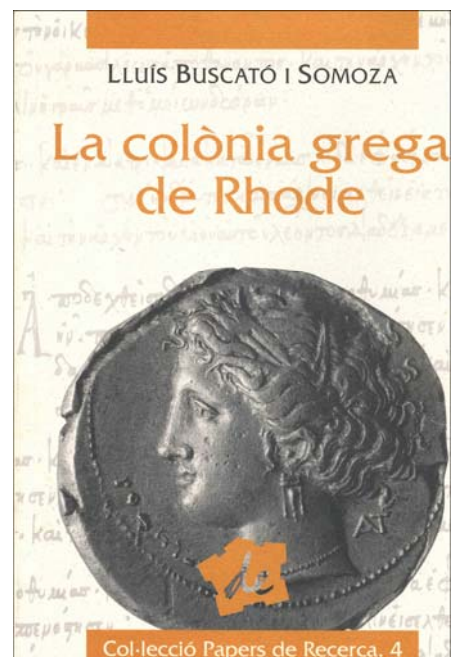
Figura 3.- Detall de les estructures urbanes conservades de l'anomenat "barri hel·lenístic" de Rode (fotografia: X. Aquilué).

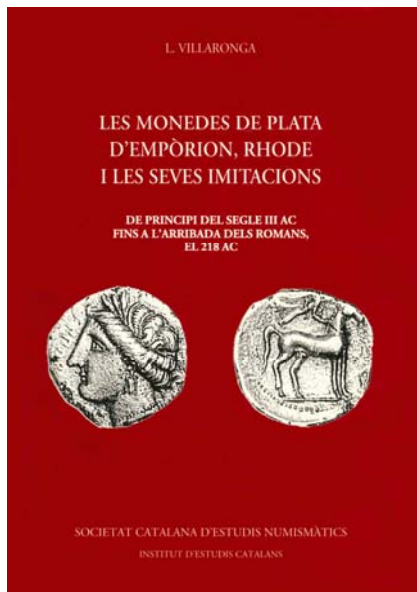
Figura 4.- Dracma de *Rode* d'inicis del segle III a. C. amb la llegenda ΡΟΔΙΩΝ: *dels de Rode* (núm. inventari: MNAC-GNC 020491-N; fotografia: Web del Museu Nacional d'Art de Catalunya de Barcelona, www.museunacional.cat).

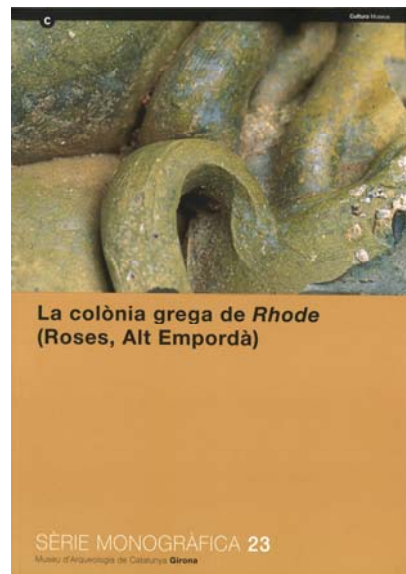
5.1

5.2

5.3

5.4

Figura 5.- Diferents publicacions científiques (Sanmartí-Grego 1978, Buscató 1999, Villaronga 2000 i Puig i Martin 2006) sobre la ciutat grega de *Rode* realitzades entre els anys 1978 i 2006, on apareix la transcripció de *Rhode* com a topònim de la ciutat grega de Roses.

BIBLIOGRAFIA

ALBERICH, J., CUARTERO, F. J. (2015), *Diccionari grec-català (d'Homer al s. II d.C.)*, Barcelona, Enciclopèdia Catalana.

ALMAGRO, M. (1951), *Las fuentes escritas referentes a Ampurias, Monografías Ampuritanas, I*, Barcelona, Diputació de Barcelona.

AQUILUÉ, X. (2012), "Les colònies gregues a Ibèria", dins Aquilué, X. i Cabrera, P. (coords.), *Iberia Graeca. El llegat arqueològic grec a la península Ibèrica*, Girona, Centre Iberia Graeca, 46-57.

AYENSA, E. (2014), "Antologia de textos", dins *Resum de literatura grega*, de Carles Riba (reedició a cura d'E. Ayensa), Figueres, Editorial Cal·lígraf.

BAILLY, A. (1950), *Dictionnaire grec-français*, Paris, Hachette.

BALAGUER, A. M^a (1983), "El problema de la localització de la Roda visigoda", *Acta Numismàtica*, 13, 109-118.

BALAGUER, A. M^a (1999), *Història de la moneda dels comtats catalans*, Barcelona, Institut d'Estudis Catalans.

BOTET I SISÓ, J. (1879), *Noticia histórica y arqueológica de la antigua ciudad de Emporion*, Madrid, Imprenta de Alejandro Gómez Fuentenebro.

BOTET I SISÓ, J. (1908-1911), *Les monedes catalanes*, 3 Vols., Barcelona, Institut d'Estudis Catalans.

BUSCATÓ, LL. (1999), *La colònia grega de Rhode*, Papers de Recerca, 4, Roses, Ajuntament de Roses.

BUSCATÓ, LL. (2002), "Noucentisme i arqueologia. Emili Gandia i les excavacions arqueològiques dels anys 1916 i 1917 a Roses", *Annals de l'Institut d'Estudis Empordanesos*, 35, 11-37.

BUSCATÓ, LL. (2011), *De l'Antiquarisme a l'Arqueologia. La protecció del patrimoni històric i arqueològic a la província de Girona (1835-1876)*, Tesi Doctoral, Girona, Universitat de Girona.

BUSCATÓ, LL., PONS, LL. (2001), «L'actuació arqueològica de la Comissió de Monuments de Girona al segle XIX: Emporion i Rhode», *Annals de l'Institut d'Estudis Gironins*, XLII, 483-491.

CAMPO, M. (2006), "La moneda a Rhode: producció i circulació", dins Puig, A. M^a i Martín, A. (coords.), *La colònia grega de Rhode (Roses, Alt Empordà)*, Sèrie Monogràfica, 23, Girona, Museu d'Arqueologia de Catalunya-Girona, 575-583.

CRUSAFONT, M. (2009), *Catàleg general de la moneda catalana: Països Catalans i Corona Catalano-aragonesa (s. V a.C. - s. XX d.C.)*, Barcelona, Institut d'Estudis Catalans.

DOMÉNECH, C. (2013), "La circulation de monnaie carolingienne dans la péninsule ibérique. À propos d'un denier de l'atelier de Roda", *Revue Numismatique*, 170, 383-410.

DOMÍNGUEZ MONEDERO, A. J. (1990), "La ciudad griega de Rhode en Iberia y la cuestión de su vinculación con Rodas", *Boletín de la Sociedad Española de Amigos de la Arqueología*, 28, 13-25.

FLEURY, E. (1969), *Compendio de fonética griega*, Barcelona, Editorial Bosch.

GARCÍA BELLIDO, A. (1945), *España y los españoles hace dos mil años, según la Geografía de Strábon*, Madrid, Espasa-Calpe.

GAROLERA, N. (2017), "En defensa de Sant Pere de Roda", *Els Marges*, 111, 78-98.

GUADÁN, A. M. DE (1968-1970), "Las monedas de plata de Emporion y Rhode", *Anales y Boletín de los Museos de Arte de Barcelona*, XII (1955-56), XIII (1957-58), Barcelona, Ajuntament de Barcelona.

LEJEUNE, M. (1987), *Phonétique historique du mycénien et du grec ancien*, Paris, Editions Klincksieck.

MAROT, T. (1999), "La moneda", dins de Palol, P. (dir.), *Del Romà al Romànic. Història, Art i Cultura de la Tarraconense Mediterrània entre el segle IV i X*, Barcelona, Enciclopèdia Catalana, 329-339.

MARTIN, A. (2006), "Història de la investigació", dins Puig, A. M^a i Martín, A. (coords.), *La colònia grega de Rhode (Roses, Alt Empordà)*, Sèrie Monogràfica, 23, Girona, Museu d'Arqueologia de Catalunya-Girona, 11-20.

MARTÍN, A., NIETO, F. J., NOLLA, J. M^a (1979), *Excavaciones en la Ciudadela de Rosas. Campañas de 1976-1977*, Sèrie Monogràfica, 2, Girona, Servei d'Investigacions Arqueològiques.

MATEU LLOPIS, F. (1946), "De la Hispania Tarraconense visigoda a la Marca Hispànica Carolina", *Analecta Sacra Tarraconensis*, 19, 1-122.

NIETO, F. J. (1993), *El edificio "A" de la Ciudadela de Roses (La Terra Sigillata Africana)*, *Sèrie Monogràfica*, 14, Girona, Servei d'Investigacions Arqueològiques.

NOLLA, J. M^a (1997), "Roses a l'antiguitat tardana. El cementiri de Santa Maria", *Annals de l'Institut d'Estudis Empordanesos*, 30, 107-146.

PALOL, P. DE (2004), *El castrum del Puig de les Muralles de Puig Rom (Roses, Alt Empordà)*, *Sèrie Monogràfica*, 22, Girona, Museu d'Arqueologia de Catalunya-Girona.

PELLA I FORGAS, J. (1883), *Historia del Ampurdán. Estudio de la civilización en las comarcas del noreste de Catalunya*, (reedició Olot 1980), Barcelona, Edición Luis Tasco y Serra.

PENA, Mª J. (2006), "Fuentes literarias sobre la colonia griega de Rhode (Iberia)", dins Puig, A. M^a i Martín, A. (coords.), *La colònia grega de Rhode (Roses, Alt Empordà)*, *Sèrie Monogràfica*, 23, Girona, Museu d'Arqueologia de Catalunya-Girona, 41-52.

PUIG A. M^a (1998), "El jaciment de Rhode a la fi de l'Antiguitat Tardana. Els contextos del segle VII d. C. a la Ciutadella de Roses (Alt Empordà, Girona)", *Pyrenae*, 29, 171-192.

PUIG A. M^a (2006), "El taller ceràmic de Roses i les seves produccions", dins Puig, A. M^a i Martín, A. (coords.), *La colònia grega de Rhode (Roses, Alt Empordà)*, *Sèrie Monogràfica*, 23, Girona, Museu d'Arqueologia de Catalunya-Girona, 295-559.

PUIG A. M^a, MARTIN, A. (2006) (coords.), *La colònia grega de Rhode (Roses, Alt Empordà)*, *Sèrie Monogràfica*, 23, Girona, Museu d'Arqueologia de Catalunya-Girona.

PUJOL I CAMPS, C. (1878), *Estudio de las monedas de Empurias y Rhode con sus imitaciones*, Sevilla, Edición Imprenta y Litografía de José Mª Ariza.

RIPOLL, E. (1983), *Els grecs a Catalunya*, Barcelona, Icaria Editorial.

RIPOLLÈS, P. P. (2012), "La numismàtica grega a Ibèria: seques i circulació monetària", dins Aquilué, X. i Cabrera, P. (coords.), *Iberia Graeca. El llegat arqueològic grec a la península Ibèrica*, Girona, Centre Iberia Graeca, 74-81.

RIU-BARRERA, E. (2017), "En favor de Sant Pere de Rodes. Comentaris a les cinc tesis de Narcís Garolera", *Els Marges*, 113, 76-90.

SANMARTÍ-GREGO, E. (1978), *La cerámica campaniense de Emporion y Rhode*, 2 vols., *Monografías Ampuritanas*, IV, Barcelona, Diputació de Barcelona.

SANTIAGO, R. A. (1994), "Enigmas en torno a Saguntum i Rhoda", *Faentia*, 16/2, 51-64.

SANTIAGO, R. A. (2006), "El plomo de Rhode", dins Puig, A. M^a i Martín, A. (coords.), *La colònia grega de Rhode (Roses, Alt Empordà)*, *Sèrie Monogràfica*, 23, Girona, Museu d'Arqueologia de Catalunya-Girona, 593-597.

SCHULTEN, A. (1922-1935), *Fontes Hispaniae Antiquae*, fasc. I-III, Barcelona, Universitat de Barcelona.

SIDNEY ALLEN, W. (1987), *Vox Graeca: A guide to the pronunciation of classical Greek*, Cambridge, Cambridge University Press, 3rd edition.

VILLARONGA, L. (2000), *Les monedes de plata d'Emporion, Rhode i les seves imitacions. De principi del segle III a. C. fins a l'arribada dels romans, el 218 a. C. Complements d'Acta Numismàtica*, 5, Barcelona, Institut d'Estudis Catalans.

VIVÓ, D. (1996), "Rhode: arquitectura i urbanisme del barri hel·lenístic", *Revista d'Arqueologia de Ponent*, 6, 81-117.

